

GLAVNI GRAD EVROPE

Djeca su tek nedavno osvojila verandu hotela „Valbela”, velike kamene dvokatnice u istoimenom turističkom mjestu švicarskih Alpa. Još prije nekoliko tjedana bilo im je strogo zabranjeno trčkarati po verandi, povlačiti se ispod stolova i, kad bi sišla k roditeljima, morala su se zadovoljiti da stoje pored prozora i promatraju bijele obronke planina ili da slušaju nezanimljive razgovore odraslih.

No u posljednje vrijeme red je počeo popuštati u domu za izbjeglice. Rat se sve više približavao kraju, Francuzi su većim dijelom već napustili Valbelu, i u hotelu je zavladao živahno, pomalo raspušteno raspoloženje.

Nije doduše bilo nikakvih težih prijestupa, emigranti su ujutro tačno na vrijeme bili na okupu i polazili na službu u kuhinju, glačonicu, u sobe male djece na drugom katu i u obližnju šumu, ali je upravnicu hotela — koji je 1942. pretvoren u dom izbjeglica nesposobnih za teži fizički rad — gospođa Lost, koščata dostojanstvena Švicarka, ustanovila da je njen autoritet opao.

Otkad je poraz hitlerovske Njemačke bio neminovan, oni su postali samosvjesniji i glasniji. Iako su jednako ućtivi prema njoj, ne ponašaju se više poput siromašna rođaka (eufemizam tog upoređenja bio je uslovljen kako dobrim odgojem, tako i oskudicom ličnih doživljaja), koji je zahvalan za teško i nevoljno gostoprimstvo i bez riječi podnosi hirove domaćina, nego — kako je to gospođa Lost, ponešto nepravedno, primjetila blagajnici — ponašaju se kao služavka u otkazu.

Djeca, njih petoro većih, osjetila su tu promjenu u raspoloženju i držanju odraslih i sredinom januara prostor pred širokim prozorima verande, između tamnožute peći i drvenog stubišta, pretvoren je u igralište.

— Lijevo, lijevo, — tulio je kroz pesnicu Matko, mišićavi jedanaestogodišnji momčić, i Petrica, najmanji od njih, zaokrene prema prozoru gurajući pred sobom debelu knjižurinu. Dječja kompozicija proskakala je četvoroonoške pored Artura i Petar se

zaustavi ispred majčinih nogu, kod stola blizu peći. Kad ju je do-
dirnuo, Mira Belan, brineta Zagrepčanka, pogleda u sina, šaljivo
primakne svoju glavu njegovu čelu, kao da se tuku rogovima, i
potom nastavi pletenje.

Njeno ovalno, možda ne lijepo ali neobično mirno i simpatično
lice sad je smrknuto, usne su se zatvorile u tvrdu, svinutu crtu, a
oči, jedva primjetno razroke, što joj je davalo komičnu draž, po-
stale su mutne. Ona položi na stol započetu crvenu bluzu, u kojoj
su bile ukrštene dugačke igle, i pogleda prema prozoru.

— Čika Polgar, — oglasi se u taj čas Arturo, no kako nije
dobio odgovora, stade crtati po zamagljenom prozoru. Primitivnim
potezima oblikovao je ženski profil, iznad kojeg je kažiprstom na-
pisao *Frau Direktor*, pa predomislivši se, dlanom izbrisa natpis.

— Čika Polgar, — povikne ponovo, — hoćemo li početi? —
Kako se on još uvijek nije odazvao, Arturo priđe mladoj ženi i
uze pletivo:

— Stari štakor još se nije mogao izvući iz kancelarije.

— Nema još ni ostalih, — primjeti Mira, — a već je skoro
šest sati. Još su na radu.

— Slobodan dan? — upitno podigne obrve Arturo.

— Da, samo ću kasnije zamijeniti Bartošovu na kuhinji. Raz-
boljela se.

Muškarac je s vedrom simpatijom gledao u Miru:

— Šta je s Vama *copine*, zlovoljni ste. Nešto nije onako kako
treba.

Niski crnpuvasti bivši linotipist, jedan od njenih malobrojnih
bližih prijatelja, odnosio se prema toj ozbiljnoj, tridesetogodišnjoj
ženi — povučenoj i zatvorenoj u svoj izvanjski mir, koja nikad nije
bila zapletena u sitne, zagrižljive konflikte, ni u zamršene ljubavne
veze emigrantskog života, — ne samo s priznanjem, kao većina
izbjeglica, nego s osjećanjem iskrenog drugarstva. Još mu je živo
u sjećanju veče, kad je stigao u Valbelu; okupljeni stanari hotela
prepričavali su logorske i zatvorske doživljaje, stradanja pri pre-
lasku granica i batinjanja kojih tragova i danas nose, a Mira je,
kao da je zaboravila sve što je sama sa svojim preživela, odjednom
rekla: „Zamislite, mali mi je Maks danas pričao o godini koju je
proveo u Holandiji. „Tamo na farmi je bilo vrlo lijepo, samo je
Lagerleiter bio pomalo strog“. „Lagerleiter! Tome djetetu potpuno
nedostaje pojam oca...”

Mira polagano slegne ramenima. — Još nemam nikakvih vi-
jesti o Ernestu...

— Još se malo strpite, sad će već rat ubrzo svršiti. A vaš je
muž snažan i...

— Ostavite se toga, — prekide ga ona hladnim, nervoznim
glasom. — Nemojte *bar vi* govoriti gluposti u koje ni sami ne
vjerujete.

Ovaj njen suhi glas zna katkad potpuno zbuniti sabesjednika, odlučno prekida sponu koja vezuje govornike, i ne jedan muškarac, koji joj se htio približiti, osjećao je kako ga taj indiferentni glas i otvoreni pogled čine smiješnim i nezrelim.

A ono *bar vi* odnosilo se ne samo na njihovo drugarstvo, nego možda još više na Arturov „status”, nedostojno je njega govoriti te plitke i neuverljive utjehe; on, koji je sam šaljivo isticao da je jedini „profesionalac”, a ne emigrant-diletant; ima tome već jedanaest godina kako se, proganjan fašističkom milicijom i ranjen u bok, dokopao francuske granice i od tog je vremena postao međunarodni stručnjak za prefekturu, sabirališta i koncentracione logore. I upravo sada da to kaže, kada već čak i švicarske novine, koje su do nedavna, pozivajući se na neutralnost njihove zemlje, odbile da štampaju kao nekim čudom dokrijumčarene vijesti o njemačkim logorima za istrebljenje, sada iz dana u dan donose opširne opise o mrtvim i živim kosturima na koje su nailazile oslobodilačke trupe. Prekjučer su, sa zakašnjenjem od nekoliko mjeseci, čak donijele i fotografiju gasne komore u Treblinki.

— Snažan, — otelo se Miri protivu njena običaja da ne govori o svojim doživljajima. — Mnogo to vrijedi kad kao talac sjedite u nekoj šupi, ne smijete pogledati u drugog, jer satima mislite samo na to, hoće li sada prozvati vas ili njega. I koliko dana treba putovati u plombiranom vagonu da više ne budete snažni. A sve što znam o njemu jeste da je njegov transport preko Slovačke stigao u Valdze, o kojemu se ispostavilo da je to Aušvic u Poljskoj... No što je to s vama, Arturo —, promijeni ona odjednom ton, kao da se izvinjava za svoje odbojne riječi. — Jeste li bili gore kod doktora?

— Da, ništa naročito. Stara reuma u čast zime. No čuvajte živce, gospođo Mira, — reče prijateljski, gledajući u svoje nokte, žute od nikotina, pa vedrijim glasom nastavi: — razumijem, „pobuna bolesnika”.

Oni su još prije nekoliko mjeseci, razgovarali o tome šta je ono svojstveno pa ma kako izvanjski i neupadljivo, kod emigranta, po čemu ga odmah prepoznaješ, zapazili da ima neke sličnosti između ponašanja zatočenika ili stanovnika emigrantskog hotela i bolesnika; kojima je bolnica postala provizornim, drugim domom. I njihovu *imitaciju* života. Nije toliko karakteristična sama vanjština, mada kod emigranta i u držanju i odijevanju ima nečeg neurednog: ako su cipele čiste i odijelo ispeglano, na otrcanom zimskom kaputu vidjet će se tragovi noćivanja po vagonima i policijskim postajama, kao što će i posjetilac koji dolazi *izvana*, primijetiti na bolničkom dvorištu da bolesnicima ispod ogrtača vire dugačke bijele gaće, da im cipele nisu zavezane, ili kad uđe u sobu, da ženi, koju je poznao kao simbol njegovanosti i pedanterije, proviruju gola kolena iz kućne haljine i da je grudnjak nemarno ostavila da leži na stolici. No bitno je zapravo to da taj nemar opaža samo posjetilac, koji je došao iz vanjskog, bučnog, svakidašnjeg zdravog

života, a stanari bolnice, emigrantskog hotela i logorske barake navikli su se i na nezdravu boju lica, na uvijek iste razgovore, neurjednost u odijevanju i na lagane, nehajne korake bolesnika i zaobljenika, koji hodaju bez određenog cilja i nije im mnogo stalo do toga hoće li stići onamo kuda su se uputili, iako su u isto vrijeme ti koraci puni nervoznog iščekivanja.

Ovdje *unutra* stvorila se silom prilika neka neprirodna zajednica, koja upija u sebe i daje svoja obilježja svakom novo pridušlom. Uskoro će se bolesniku pričiniti da mu je onaj što leži na susjednom krevetu, ili na slamarici u logoru, bliži nego stari prijatelji iz onog drugog života; iako je možda i za petnaest godina mladi od njega, ispričat će mu sve o sebi: povijest bolesti, epizode iz vojne službe, okolnosti hapšenja i nesretnu ljubav od prije deset godina, koju još uvijek nije zaboravio. O njegovim nepoznatim rođacima govorit će kao o starim, intimnim znancima, kao što Arturo poznaje navike Ernesta i zna za detalje noći kad je Mira sa tima bila u neizvjesnosti da li je Dora još u životu, a svi poznaju po slici Janija, sina Polgarice, koji je nestao u Ukrajini, ili ubrzo saznaju, što doduše nije teško, za najnovije ljubavne avanture Lene Horovic.

Ta zajednica ima svoje posebne zakone ne samo po tome što uskoro svi temeljitije poznaju pojedine metode liječenja nego mladi liječnik-stažer ili što brijač postaje centar logorskog društva kome svi zavida, nego i po načinu vrednovanja i interesa: profesor ekonomije po osmi put prepričava kako je uspio sakriti cigaretu kad je bolničarka iznenađena ušla u sobu, i to s jednakim oduševljenjem kao njegov đak koji ga je nadmudrio na ispitu, ili redov, koji još i poslije godinu dana prepričava podvig sa svojim narednikom, koga je nenadano sreo u vratima bordela, kad nije imao izlaz. Da će se u nedelju, navodno, dijeliti vino, tema je beskonačnih nagađanja, dok istovremeno najvažnije pojedinosti „normalnog” života gube svoj značaj.

Pa ipak, stvarnost te zajednice i nije drugo do beskonačna imitacija onog „pravog” života, nadomjestak, kao Ersatz-margarin, bilo da se radi o grozničavom uzbuđenju kojim stanovnici logora danima spremaju svoje haljine za novogodišnju zabavu, iako niti jednog muškarca tamo neće biti, ili o svadi prilikom šahovskog turnira u „Valbeli”, kada Elmer i Horovic zamalo da se nisu potukli, kao da se radilo o perfidno upropaštenoj egzistenciji, pa čak i kad su u pitanju flertovi, koji te danas svega zaokupljaju, a zaboravio si ih onaj čas kad si napustio bolnicu, kod čijih vrata te je čekala „prava” zaručnica.

Ispriča Mira nije opažala tu svojstvenu, emigrantsku crtu na stanarima „Valbele”.

Kada je novembra 1943, poslije skrivanja kraj Vicence i deportiranja Ernesta, nakon trodnevnog izbezumljenog lutanja po Alpama s Petrom i polumrtvom Doricom u naručju, stigla na švicarsku granicu i kasnije u Valbelu, ništa od toga nije opazila.

U bijelo okrećenoj hotelskoj sobi, na mekanom krevetu, na kojem se rasplelo klupko troje izmorenih tjelesa, pričinjalo se sve to nevjerojatnim, presretnim snom, ponovo pronadenim pravim životom, u sigurnosti, bez pucnjave, odreda SS-ovaca i straha što prožima sve tvoje pore. Onih je časova čak uspjela zaboraviti na prizor stanice, opkoljene stražarima, gdje je ostao Ernest s ostalom trojicom, koji su bili uhvaćeni s puškom u ruci.

No uskoro, kad je otpočeo njen svakidašnji život: osmosatni rad u praonici, brige za djecu, monotoni razgovori, nespokojsstvo zbog nestalog muža, sitna poniženja i razočaranja, osjetila je polaganog da, unatoč izvanjskoj uravnoteženosti, mjeseci emigracije ostavljaju sve vidnije tragove na njoj.

Naizgled su dani u Valbeli naličili na mirnodopski život, ali je to ipak bilo samo njegovo oponašanje. Kao rijeka koja se, istisnuta iz svog prirodnog korita, mutno i prljavo valja, dubeci novu putanju.

U toj stalnoj, zbivenoj povezanosti nastaju prijateljstva i razdražene svađe, u ponašanju izbjeglice miješa se poniznost gladnog prosjaka s otpornom, agresivnom i katkad bezobzirnom istrajnošću ratnika. Zakuci hotela postaju poprište ilegalnih političkih kružoka i iznenadnih, u svojoj usplahirenosti nepoštednih ljubavi, zbog kojih se nepromišljeno napušta porodica i zaboravlja udaljeni dragan.

— Hrabrosti, Mira, — ponovio je Arturo neprestano, nespretno tapšući je po ramenu. — Ako je Ernest do kraja bio u Aušvicu, sva je vjerojatnost da će se uskoro javiti.

— Evo vašeg Polgara, — nasmiješi se i Mira. — Petre, obuci kaput, zahladnjelo je...

— Kraljičin gambit... hm... — mrmoljio je Polgar, — time ste me jučer vješto udesili. Ali danas ćemo drugačije... — Zažmorio je i uspravio se na stolcu, da iz male distance promotri tablu, potom otvori konjem.

Arturo naprci usne i povuče svog bijelog konja: — Koja je to partija?

— Dvjest a i dvanaesta, — odgovara Polgar, bilježi nešto u svoj notes, pa podbočivši glavu, krupnu i gotovo ćelavu s mesnatim, ljubičastim nosom i ušima, udube se u igru.

Mira, koja ih je dosad iz daljine promatrala, skupi pletivo, povuče svoj stolac do igrača i sjedne iza Polgara.

— Vi ste, mio magistro, postali tako strastven šahist, — našalio se Arturo, — da ćete u Pešti, kad se vratite, igrati i za vrijeme uredovnih sati.

— A, neću ja više da radim, — odgovori njegov partner dobrohotno-tugaljivim glasom. — Naradio sam se ja za svojih pede-

setosam godina, sada neka arijevska gospoda, koja su me izbacila iz službe, rade i dalje... a meni ima da plate odštetu.

Sve do četrdesetih godina, kad su ga uslijed zakona o Židovima makli s položaja, on je bio ne samo pravni savjetnik, nego i jedan od suvlasnika velike tvornice kemikalija u sjevernom predgrađu Budimpešte.

Energičnim pokretom Polgar izvrši rokadu. Do njega je stajala njegova kćer, Rezika, dobro razvijeno četrnaestogodišnje djevojče. — I ovu ćeš partiju izgubiti, — primjeti ona sarkastično, razvukavši svoje bubuljičavo lice.

— To ćemo tek vidjeti, djevojko, — Šah.

— Pa kad ne znaš igrati, — slegne ona omalovažavajući ramenima i pogleda u Artura, uzalud očekujući od njega gestu odobravanja.

— Kako to razgovaraš s ocem, — lecnu se Polgar. — To ti je zahvalnost i poštovanje prema roditeljima?! Biti bezobrazna, to znaš. A kad sam prije podne tražio od tebe trideset santima za cigarete, ne dam. Jani nikad nije bio takav, — i da dokonča neugodnu situaciju, upita: — Jeste li išli pionom?

— Šta zahvalnost, — nastavi pomalo zbunjena uslijed šutnje ostalih, ali sad već provokativnije, Rezika. — Mama se cio dan muči u kuhinji, mene već noge bole od trčkanja oko djece, a ti gospodski živiš u kancelariji. Ne radiš ništa, samo igraš šah.

— Neka čovjek odgaja djecu, — obrati se Polgar prijašnjim tugaljivim glasom Miri. — Blago vama, gospodo Belan. Vaš je Petar još malen i poslušan.

Mira se okrene i pogledom potraži dječaka, koji se još uvijek vukao po podu. Matko je prikriiven iza peći oponašao glas sirene, a ostali su četvoronoške puzali prema njemu.

Veranda se polagano počela puniti. U dječjim sobama smijevali su dnevne dežurne, a i ostali stanari hotela završili su rad u kuhinji i glačeonici. Vratila se i grupa muškaraca sa sječe šume. Emigranti su u tim večernjim satima čitali na verandi, razgovarali, krpili rublje ili diskutirali okupljeni oko karte prikucane iznad radija.

Rezika se primakla Miri i, s pritajenim nemirom u glasu, upita svojim lošim njemačkim: — Da li se Ivan vratio iz sela? — I pocrvenevši dodade — ... znate, zamolila sam ga da mi nešto kupi.

— Mislim da nije, nisam ga vidjela. Kako Dorica, spava?

— Spava, potvrdi djevojka. — Nego gledajte, mali će se prehladiti.

— Petre, smjesta se digni, — naredi energično Mira.

— **Odmah**... čekaj, zatezao je dječak, no u dubini duše bio je sretan, što ga je majčina zapovijest oslobodila iz gvozdene stiska Matka — SS-ovca. Zgrabio je debelu knjižurinu i dotrčao majci. — Mama, pogledaj, — stavi joj na krilo otvorenu knjigu. — Pokaži mi, gdje je Zagreb.

Album, kojim su se djeca igrala, bio je školski geografski atlas, štampan 1897. u Beču, s mjestimično izgorjelim i pokidanim stranama, uvezan u već otrcani polukožnat uvez.

Decenijama je ležao među prašnjavim starudijama na tavanu, dok ga prvi, iz Poljske i Francuske pristigli izbjeglice nisu pro-našli. Otada je služio emigrantima, da na njegovim stranama prate izvještaje s fronta.

Od vremena izdanja postala je karta i po nekoliko puta ne-aktuelna. Država Habsburga prostirala se tu još do Jadranskog mora i galicijskih močvara, mlađi emigranti iz slavenskih i gornjo-italijanskih krajeva teško da bi našli svoja rodna mjesta pod starim njemačkim imenima, a kolonijalni ratovi, — pokrenuti za izvoz kršćanstva i uvoz jeftinog kaučuka i nafte, — ponovo su crtali granice i mnogih vanevropskih teritorija.

Samo su neravne ivice otoka i kontinenata, obrisi planina i široke plave plohe mora ostale nepromijenjene posljednjih četr-deset godina.

No upravo te plave i zelene površine ispresijecane mrežom meridijana, imena dalekih nepoznatih pokrajina i oceana, izduljena tjelesa poluotoka nalik na životinjske glave i udove, a još više ilu-stracije u kutu stranica, privlačile su i uzbuđivale djecu.

Zelene plohe pretvarale su se u savane pune bizona, a tropske prostore naselila je dječja mašta, uz pomoć tih ilustracija, svako-jakim egzotičnim stvorovima.

— Daj, mamice, potraži već gdje je Zagreb, — nestrpljivo ju je molio dječak.

Mira okrene album i nakon kratkog listanja pronade na jugu Austro-Ugarske dva kružića, pokraj kojih je pisalo: Agram.

Petar stavi prst na mjesto koje mu je majka pokazala.

— A mi stanujemo u Zvonimirovoj ulici, je li?

— Da, tamo gdje staje tramvaj. Doduše, bog zna, tko sad sta-nuje u tom stanu, — tiše, napola okrenuta prema Reziki, reče Mira.

Pred njom se pojavi dvosobni stan u Zagrebu, za koji se ve-zuju sve uspomene njenog života s Ernestom i Petricom. Dva tjed-na nakon što je izbio rat, napustili su taj stan. Lažnom propusni-com bježe ispred ustaša. Rab. Rođenje Dorice, pa uskoro partizani oslobađaju otok. Tjedni među partizanima, Ernest još u civilnom kaputu, no opasan ručnim granatama i sa šmajserom u ruci. Izne-nadna njemačka okupacija, prijelaz u Italiju... hapšenje.

— I Renata stanuje u Zvonimirovoj ulici. I moj tata. I svi ćemo ići u Zvonimirovu ulicu, kad svrši rat. — Pričanje djeteta trglo je Miru iz njenih misli.

— Da, Petrice, — reče pokrivši rukom kartu. — A ti se još sječaš Renate Pavlik?

Dječak s ozbiljnim izrazom lica stade klimati glavom, i Mira pomisli: isti živahni pokreti kao u Ernesta.

Petar je listao po albumu, šahisti su energično kuckali figurama, a mlada učiteljica iz Transilvanije, spremna na polazak u selo, išla je od stola do stola da posudi tri franka. Polgar, koji je imao lovca i piona više, raspoloženo je govorio: — Sad ste gotovi... gotovi kao Budimpešta.

Pred Petrom su se redale strane s izduljenim tijelima kontinenata, mrkim mrljama, meridijanima i zalivima. Najzad iskrnsne pred njim poznata mu karta Francuske. Na donjoj četvorini, ogradenom debelom linijom, bila je kliširana panorama Pariza s Ajfelovim tornjem, a do njega slika žene u širokoj suknji, dugačkoj do gležnja, kako sjedi na biciklu s ogromnim prednjim kotačem.

— Mama, Matko kaže da je Pariz glavni grad Francuske, — a kad Mira potvrdi, Petar upita: — A zašto je Pariz glavni grad?

— Zato što je najveći, ima najviše stanovnika.

— Koliko ima stanovnika?

— Ja mislim tri milijuna. Upitaj gospodina Žakoa, ili gospođu Mandel, eto je upravo dolazi.

— Rekla sam ti već da Pariz ima dva i pol milijuna stanovnika, — upade školnički Rezika, uze album od dječaka i stade sama listati u njemu.

— Evo Darmštat, gospođo Miro. Tu je bio u zarobljeništvu Florin muž. Prošlog je tjedna stigao kući. I već eto ti telegrama. Spretan čovjek.

— Da, znam. Vojni zarobljenici su još najsretnije prošli...

— A tu negdje, — kružila je Rezika prstom po karti, — treba da je Bergen-Belsen.

— Bergen-Belsen, — živahnuo je Petrica. — Matko je bio tamo u logoru sa svojim tatom. Nosili su opravu od vreće i uvijek su ih tukli. A svakog jutra su veliki, veliki teretnjaci odvezli umrle ljude i bili su sasvim goli. Mama, jesu li i mrtve žene bile gole? — pitao je uzbuđeno, no kako mu majka nije odgovorila, samo se namrštila, nastavi: — A čiji je glavni grad Berlin?

— Pa znaš dobro, Petre, da je Berlin glavni grad Njemačke.

— Male Njemačke he...he, — doda veselo Polgar i ispriča svima već poznati vic o braku Hitlera i Viktorije, iz kojeg se rodila mala Njemačka.

— Šta je veće: Berlin, Pariz ili London? — Rezika je bila tačno obaviještena. London još i danas, poslije evakuacije jednog dijela stanovništva, ima između četiri i pet milijuna stanovnika, dakle najveći je... — Pusti, Petre, hoću nešto da pronađem.

— A koji je glavni grad Evrope? — uporno je nastavljao dečko.

— Evropa nema glavnog grada, — poučavala ga je Rezika.

— A zašto?

— Zato, jer Evropa nije država nego kontinent.

Mališan se nije zadovoljio ovim odgovorom, zašutio je za čas, ali je nakon kratke stanke i dalje navaljivao: — Pa koji je najveći grad? Berlin... Moskva..? — Stavio je atlas na stol i pokušao na

njegovim nerazumljivim stranam naći odgovor. No tabela predstavnika pojedinih rasa ubrzo je privukla njegovu pažnju. — Gledajte crnca!

— Gledajte crnca, — ponovio je pomalo uvrijeđen, jer ni majka ni Rezika nisu obratile pažnju na njega, već su gledale u vrata, koja su se otvarala.

Lena je stigla sa svojim najnovijim ljubavnikom, visokim Poljakom, u pratnji dvojice mladića iz nedalekog radnog logora, plećatog Egona Rotbarta i Ludviga Šterna. Veselim žagorom ulazili su na verandu, a iza njih provalio je kroz otvorena vrata val studenog zraka i pokazalo se smrznuto, tamnoljubičasto nebo.

— Jeste li već čuli, — smijala se zvonko Lena, pokazujući svoje lijepe bijele zube iza nacrvenjenih usana; — poslije podne u četiri, — ona je stresala snijeg sa gumene kabanice, — pala su dva predgrađa Beča.

— Zaista? Već? Za tri... četiri tjedna može da se završi rat, — gasio je Arturo na brzinu svoju cigaretu u pepeljari. Svi su se okupili oko karte iznad radija i Arturo je olovkom zabilježio novu liniju fronte.

— A znaš li možda šta je večera, draga Mira, — pitala je Lena. — Jedva sam se dovukla od gladi.

— Dobro da si me sjetila, — trgla se Mira. — Sasvim sam zaboravila da zamjenjujem Floru u kuhinji. A sad će već i gospođa Lost da se pojavi...

— Čekajte, — trljao je zadovoljno ruke Polgar. — Tu se ne vidi dobro. Kažem vam, za dva-tri tjedna svršit će se rat. Sad ćemo tačnije vidjeti na karti Srednje Evrope. Gdje je taj album? Opet su ga ti mangupi nekamo zaturili...

*

Prve obavijesti iz oslobođenih istočnih zemalja počele su stizati u Valbelu potkraj decembra, i neki su u hotelu već primili i po dvije karte od svojih rođaka, koji su se spasli iz koncentracionih logora ili vojnog zarobljeništva. Što se njemačka obrambena linija, kao kutija šibica zgnječena u bijesnoj šaci, brže lomila, to su i obavijesti u većem broju pristizale.

Ne samo obavijesti. I opisi logora smrti, slika peći krematorijuma u Aušvicu, snimke preživjelih logoraša u vojnim bolnicama, spodobе više nalik na kosture ili nakazne krupne embrione nego na žive ljude; dospijevali su fragmenti istine o Majdaneku gdje su plinske komore progutale stanovništva čitavih evropskih pokrajina, podaci o abažurima za lampu od ljudske kože i o sterilizaciji hiljade židovskih žena... batinjanja do smrti u Ravensbruku i dnevne selekcije u Aušvicu, detalji rutine logora za istrebljenje, prema kojoj su i najgroznije halucinacije Dantea i Boša blijeđe zamisli, a sva organizirana umorstva ratova u povijesti civilizacije — slavljena od režimskih poeta i historioografa svih vremena — tek neznatne epizode mučenja i klanja.

Moricu Elmeru javio se zet iz Rumunjske, gdje mu je uspjelo preživjeti sve ratne nedaće. Leni Horovic telegrafirao je brat da je s transportom bivših poljskih vojnih zarobljenika na putu za domovinu, a članovi jedne zdravstvene misije Crvenog križa donijeli su, jednom od mladića u obližnjem radnom logoru, vijest da mu je sestra šef partizanske bolnice u nekom bosanskom gradiću.

Polgarica je preko radija dobila obavijest od bratanca, koji je bio mobiliziran na prisilni rad, da se živ vratio iz Karpata, no da su mu oca strijeljali u Budimpešti, a majku deportirali. Samo o sinu Janiju, koga su još četrdesetprve odveli u Ukrajinu, nije bilo nikakve vijesti, iako je Polgar često znao govoriti da je sigurno još prilikom ofanzive kod Voronježa prebegao Rusima „i da je sad, po svoj prilici, na političkom kursu u Moskvi“.

Isto se tako ništa nije znalo o Ernestu Belanu. Radio je javio imena jedne grupe deportiraca, koji su se spasili prilikom evakuacije Aušvica i sad se nalaze u aradskoj bolnici, ali među ovima Ernesta nije bilo.

Mira je doduše uvjerala samu sebe da bi upravo to bila gotovo nevjerojatna slučajnost, da se od stotine hiljada zatočenika tog logora baš Ernest nalazi među onom sedamdeseticom, koja sad boravi u Rumunjskoj (pa ni to nije sigurno da ga nisu smjesta uputili dalje iz Aušvica), ali je to nije moglo umiriti. Bez riječi, svladana unutarnjom vrućicom, otkniula se od radija kad nije čula ime svoga muža i razočarano sjela da piše u Arad, da se raspita o njemu.

I tako u zadnje vrijeme, očekujući obavijest iz Arada, koja nikako da stigne, Mira, dosad prisebnija i uravnoteženija od ostalih, postala je toliko utučena i razdražljiva, da su to već i oni s kojima je imala samo malo dodira počeli zapažati. Naročito je nemirna, kad drugi primaju poštu.

— Poslije rata, tek poslije rata moći će da se javi. Ernest vjerojatno i nije doznao da smo u Valbeli, — pokušava ona da se hrabri. — Odakle bi i znao? Kad se svrši rat!

Uzbuđeno i nestrpljivo, ne znajući kako da raskida spone pasivnog života u domu za izbjeglice, očekivala je kraj rata, upiljila bi oči u radio, ponekad bi istrčala iz praonice i zajapurena, do lakata vlažnih ruku, osluškivala najnovije vijesti, po nekoliko puta na dan prilazila je karti, da vidi nije li se pomakla linija kojom je obilježena fronta.

A fronta se naglo sužuje. Crvena armija forsirala je Dravu i stigla je do Beča, a na zapadu je otpočelo opće, ubrzano povlačenje Nijemaca.

Bučna radost zavladała je verandom „Valbele“, razgovori izbjeglica postaju sve življi i puni su optimizma, njihovo je ponašanje slobodnije i drugarskije i nekako užurbano — možda se radi samo o danima, pa će krenuti kući.

No posljednjih dana, kad je slom Njemačke već bio na domaku, Miru je počelo obuzimati nesavladivo nespokoјstvo, polu-

svijesno strahovanje od završetka rata, te posljednje šanse, u koju je dosad ne sumnjajući vjerovala. U njoj je rovarila misao, koja se nije smjela oblikovati do kraja: poslije toga ne će biti nikakvih daljih mogućnosti i nada. A ako se Ernest...

U nekim časovima njoj se pričinjalo da ona zapravo želi da se sadašnja neizvjesnost produlji, da mir, koji znači neminovnu odluku, ne dođe tako naglo, i bilo je dana, kad se znala suzdržati (iako zapravo ne zna zašto) i nije prišla radiju, dok je objavljivao vijesti. Htjela je prkositi događajima i sačuvati svoju razumnu staloznost.

No čula je sve.

I sada, dok mehanički postavlja stolove, reda tanjure, viljuške i noževe, svraća u kuhinju po slanike i staklene krčage, koje je Polgarova žna već bila pripremila, njene se misli jednako okreću oko Beča. U bečkim tvornicama radi veliki broj deportiraca. Ako se Nijemci povuku u sjeverozapadnom pravcu...

Mira je užurbano postavljala stolove, odgovarala je na dosadna pitanja Elmerove, donosila krčage — zaboravila sam zakrpati Dorčinu bluzu, grdila je sebe — ali je i dalje razmišljala o tome, šta će Nijemci raditi s uznicima, kad ih više ne mogu evakuirati. Ova ju je misao sasvim zaokupila, iako je kraj užurbanog spremanja zapazila da Arturo i Polgar pored prozora još uvijek igraju svoju beskrajnu partiju šaha, a Egon Rotbart se toliko zadubio u novine, te nije ni primijetio da je jedna stranica lista pala i leži na podu.

U to se pomoli Elmer, prilazivši svojim teškim hodom. Sad će za nekoliko minuta opet da se prepiru s Egonom — i Mira je već unapred znala argumente, koje će iznova i iznova čuti.

Egon i njegova grupa hoće poslije rata da se vrate u Njemačku, koje se jedva sjećaju i gdje većina njih nikog svoga više nema. (Egonov je otac stradao u Dahau, ima tome šest godina.) Njihov je cilj da surađuju na preodgajanju njemačke omladine. Elmer pak, ne samo što se neće vratiti u svoj slovački gradić („ne bih mogao razgovarati s čovjekom, a da ne moram pomisliti na to, valjda je i on ubijao moje rođake”), nego hoće što prije Evropu da ostavi. Čeka samo da se otvore granice, brat mu je već poslao kartu iz Njujorka i dozvolu za useobu. Dosta mu je tog prokletog kontinenta sa njegovim pogromima i logorima.

Egon će i opet govoriti svojim mirnim samosvjesnim glasom o tome da je potrebno shvatiti uzroke pojava, a ne samo osjećati katastrofu („... kao što je njegov otac, kad je izgubio namještenje, samo znao da se nešto strašno dogodilo, no nije pojmio društvene uzroke koji su do toga doveli i protiv kojih se treba boriti”), Elmer će odgovoriti da bi u životu htio imati još nekoliko mirnih godina, a ne mudrovati o uzrocima; Egon će sigurno opet citirati Rozu Luksenburg i govoriti da treba sagledati granice provalije u koju smo pali i da nije dosta htjeti panično se iskobeljati iz nje.

Ako će u međuvremenu učiteljica iz Transilvanije da se vrati, umiješat će se možda i ona, ona se oduvijek sprema da ide u Pa-

lestinu i nije isključeno da će Ludvig, iako je iz Egonove grupe, s njom, u zadnje su vrijeme mnogo zajedno i kao da se koleba...

Da, znati uzroke pojava, to daje snage i umiruje, ali ovaj čas, kada uzalud očekuje vijesti, tužno misli u sebi: A šta se drugo može, nego čekati da se rat svrši...

Kraj rata je blizu, no kako je ona sve drugačije zamislila. Mjesecima i godinama, kad su se ljudi već gotovo privikli na zamračivanje, mobilizaciju, hapšenje i ubijanja, mir se pričinio dalekim, malo da ne beznadnim snom, ona je zamišljala da će se sve promijeniti odjednom, kao jednim udarcem. Rijeka, koja se dosad mutno i pobješnjelo razlijevala, vratit će se u svoje korito.

Sad bi se samoj sebi znala smijati — djetinjasto je bila uvjerenjena u to da će u isti čas, kad radio na verandi oglasi *mir*, otvoriti neka ogromna željezna kapija, koju čuvaju naoružane spodobе u čeličnim šljemovima, prestat će topovska paljba. napustit će bunkere, dići će rampe na granicama... uopće više neće biti granica, a kroz otvorenu kapiju, preko rampi i žičanih ograda potrčat će ljudi jedan drugome u susret. I svako pronaći svog nestalog.

Rat. Plakati. Mobilizacija. Uniforme trče po blatu. Bacaju granate. Gestapo. — A kad se rat svrši, sve će se odjednom promijeniti, otpočet će opet onaj „pravi” život...

Cijeli njihov ovdašnji emigrantski život — muke i kratkovide, naivne nade — bio je uređen na iščekivanje toga dana. Sve je bilo privremeno kao polurasparani koferi u hotelskoj sobi, koju će gost uskoro napustiti, ili kao nadomjestak za maslac ili čaj, kojim se sad hrane.

... Tri... četiri, dvije... tri... četiri... brojala je Mira čaše. Kako je njena predožba o miru bila smiješno irealna. Rat će se završiti — i slijedeći dan se u Valbeli vjerojatno i neće razlikovati od prijašnjeg. Hoće li uopće moći odmah krenuti? Granice još neće biti otvorene, možda još i dugo neće biti otvorene za putnički saobraćaj. Ceste su preplavljene beskrajnom rijekom vojske, kamiona, izbjeglica, koji se vraćaju kući, probijajući se od jednog sela do drugog, noćivaju na zemlji po razrušenim stanicama (to je vidjela na slici iz Belgije, u novinama), putovat će se dugo u hladnim teretnim vagonima i pješke. I možda će proći tjedan, dva i više i još neće stići vijesti od Ernesta. Ne, mir nije dizanje željezne kapije i raspjevana svetkovina, buđenje iz košmarnog sna, već... da, neizvjesnost nije li imitacija života neprimjetno postala „pravim” životom, neopozivo, podmuklo. I umjesto pomamne svetkovine pune cvijeća (je li joj ta slika ostala u pamćenju iz nekog filma, scena primirja poslije prvog svjetskog rata?) mir može značiti zdvajanje da li da se uopće krene kući (Ivan, bivši aktivni oficir, neće natrag u Poljsku gdje su zavlitali „crveni”... je li moguće, kao što se šuška, da će i Lena da krene s njim za London?) ili zauvijek otkine od mjesta koje nas samo još sjeća razvaljenog doma i poubijanih rođaka. Kao što je Elmer — odista, već se prepiru s Egonom — riješio da raskrsti s prošlošću za navijek.

Mira je, unatoč toj slici o gvozdenoj kapiji što se tvrdokorno ukorijenila u njene misli, svijesna da će život poslije rata biti iz osnova drugačiji... ona shvaća značenje tih promjena i ni za čas nije kolebala da surađuje na pripremanju lista na hrvatskom, što ga Antifašistički komitet izbjeglica ilegalno rastura. Prihvatila se toga sa istom onom mirnom odlučnošću kojom je zapanjila gospođu Lost, kad je učtivo ali energično zatražila od nje da se smijeni ona stara nervozna Madžarica iz službe kraj male djece.

No završetak rata za nju u prvom redu znači da neće biti ratišta i zarobljenici će se vratiti svojim kućama.

... Tri... četiri, treba još donijeti kruh i gotova sam. U sveopćoj lomnjavi sudara neprijateljskih armija i ideologija, postoji i njen nezapaženi, pritajeni svijet, jedan čovjek, koji je samo njen, i... mir i biti kod kuće Mira ne može i neće zamisliti odvojeno od predstave Ernesta, bez njega; da će se završiti ovaj privremeni život i da bi se moglo dogoditi (i sve više prijeteće pomalja se nacerena utvara te mogućnosti)... da se i u „pravom”, definitivnom životu nađe sama, s djecom...

Ne, ne... zatresla je glavom da odagna tu racionalnu utvaru, to nije mir... Za nekoliko tjedana kapitulirat će Njemačka. Polgar bi još mogao imati pravo, kad je malo prije rekao da igraju dvjestadvanaestu partiju, a da će prije tristote rat završiti. Znači...

— Nemoj mi smetati, Petrice, — otpravila je dječaka, kad joj je htio pomoći u postavljanju stola. — Daj, donesi mi, — rekla je na njegovo čuđenje, jer je bila nepušač, — jednu cigaretu od Artura.

— Kruh još, da, i tanjuriće za riblje kosti sam zaboravila...

— Ne gori mi cigareta, — uzalud se naprezala da povuče dim.

— Čika Polgar, molit ću vas malo vatre.

— Molim te daj i meni jednu cigaretu, ako imaš, — okrene se Arturu sad i Egon Rotbart, prekinuvši za trenutak žustru diskusiju s Elmerom.

— Da, da mladiću, — ponovio je Elmer svoje riječi i lupio šakom o stol, da su svi pogledali u njega. — To je najveća greška nas Židova. Popljuvaju te, izudaraju do besvijesti, ubiju ti oca i mater, a kad prestane da boli, mi smo već i zaboravili sve.

— Ali... — povukao je duboko dim cigarete Egon.

— Ništa ali, — nagnuo se ovaj cijelim svojim tijelom prema svom sabjesedniku. — Meni je poslije svega toga dosta Evrope, a kamoli Njemačke.

— Može biti, — odvrati odlučno i nepomućno Egon, — ali mi... mladi, — u prvi čas je valjda htio reći drugu riječ, — mi ipak smatramo da je naša politička dužnost da pomognemo preodgojiti njemačku omladinu.

— Ha, preodgojiti, — nasmiješi se sa visine Elmer. — Ne znam samo, kad sutra Rusi uđu u Beč, koliko će tamo živih Židova za-teći. Ali gospodinu, ili drugu Rotbartu to možda i nije važno. On hoće pre-od-go-ji-ti!

— Njemačka omladina napokon nije kriva zato što su je odgojili u nacističkom duhu, — mirno izjavi Egon.

— Nego su njihove žrtve krive, što su ih odveli u Dahau i Aušvic, je li? — upita Elmer. — I same su krive što su ih poubijali, zar ne?!

— Vi potpuno krivo postavljate stvari. Ne može se izvan društveno-historijskog konteksta...

— Ja krivo postavljam stvari! — prekinuo ga je Elmer govoreći sve glasnije. — Pročitajte jučerašnje novine, mudrijašu, pa ćete vidjeti tko krivo postavlja stvari. Još i sada, poslije više od mjesec dana, pronalaze u Aušvicu sve nove jame pune leševa. Ogromne jame prepune kostura. I pročitajte... vidim čitate, i sad imate novine u ruci, šta pričaju oni koji su se spasli. Pitajte ih kako je to, kad se neodjeven stoji na snijegu, dok vas poljevaju ledenom vodom. Pa ih onda pitajte da li je upravo *vaša* dužnost da se brinete za spas duše njemačke omladine.

I kako mu Rotbart nije smjesta odgovorio, nastavio je zaja-puren: — Računa se da je u samom Aušvicu i okolini poubijano oko četiri milijuna logoraša iz čitave Evrope. Vjerojatno i moja sestra među njima, ako vas to uopće zanima, i... šta je, — trgnu se bijesno i naglim pokretom izvuče rukav iz ženine ruke, koja ga je htjela upozoriti na prisutnost Mire. No Elmer se više nije mogao svladati i, ne obazirajući se na blijeđu Miru, koja je ukopana, s korpama za kruh u rukama, stajala iza njega, sav crven od uzbuđenja je vikao:

— Pročitajte samo, šta kažu preživjeli. Ako je netko malaksao dotukli su ga na mjestu, ili, — on učini odsječnu gestu dlanom, — kod sutrašnje selekcije, u gas. A hoćete li preodgojiti i nadzornice feldbordela i doktore koji su sterilizirali naše djevojke? Tumačiti im so-ci-jal-nu uv-je-to-va-nost i zamoliti ih da to više ne rade? Četiri milijuna mrtvih i još su prilikom evakuacije Aušvica pobili na hiljade njih. Onaj koji nije dosta brzo išao...

Petar je tokom vremena stekao sposobnost da pogodi majčino raspoloženje ne samo iz nijanse njezina glasa već i iz njene šutnje: hoće li neposluh s njegove strane izazvati šaljivu, prijateljsku prepirku, prešutno popuštanje, energičnu zapovijest, ili, što je još mnogo gore, da ga ona više i ne pogleda, ne govori mu niti prijeti, ali njega sve nešto stišće u grlu.

I danas je dječak — iako se inače svake večeri prije polaska na spavanje cjenjkao da ostane još pol sata među odraslima ili da ga bar majka otprati kroz dugački hodnik prvog kata i upali svi-jetlo u sobi — danas je odmah poslije večere, na prvu njenu riječ, pošao.

Jedino je sebi priuštio da baci još jedan pogled u album, pa da se provuče ispod stola kod nogu gospođe Lene. Lena je sjedila pored Ivana i u nijemoj, napetoj prepirci očiju, lijepa i superiorna, prezrivo gledala u muža na drugoj strani stola.

Horovic, mršavi četrdesetogodišnjak, na izgled još stariji, stisnuo je usne tako da su sasvim nestale ispod tankih, bezbojnih brkova. Nije mogao izdržati podrugljivi pogled žene, okrenuo je glavu i pratio razlaganja Polgara o ofanzivi na Beč i strategijskim mogućnostima njegove odbrane. U Lenu i Ivana, koji su se morali pomaknuti sa stolcima, da propuste Petricu, gledale su još samo užarene oči Rezike.

— Centar grada neće moći braniti, — tumačio je bivši K. u K. — potporučnik. — Ako su na vrijeme utvrdili zapadna predgrada...

— I meni se čini da će se Beč držati još najviše pet-šest dana, — ogłosi se Horovic, pa pogleda u sat i ustane: — Mislim da je vrijeme...

Za njim su se digle Mira i Polgarica i sve troje krenuše prema kuhinji. No čim su prekoračili prag, Polgarica se okrene Horovicu, stavi mu ruku na rame i molećivo upita:

— Slušajte, Josipe, ne biste li mogli danas svršiti s Mirom i bez mene? Od te pare poslije podne me je toliko zaboljela glava, i oči su mi zapaljene, sve peku.

— Može, može, — osmjehnu se muškarac, skidajući kaput i kravatu, pa dohvati kabao i pođe u dvorište po vodu.

— Zaista, takva je ovdje bila para, da sam dobila vrtoglavicu, — ispričavala se debela žena Miri i s mukom se spusti na niski tronožac.

— Dobar čovjek, — pokazala je Polgarica glavom na vrata, kroz koja je izišao Horovic, — rijetko dobar čovjek. Srce, kao komad kruha... A to mu je valjda i nesreća, — nastavi ona i pruži Miri krpu za brisanje suđa koja je ležala pored tronošca. — Zato je *ona* takva. Umjesto da je lupi po ustima... Ja bih toj kurvi već prebila sve kosti, pa da vidite kako bi se smirila. A on samo šuti i pati. Gledam ga danima, kako tu pokunjen sjedi, ljušti krompir i pati. Ne govori ništa, ali mu se na licu vidi kako mu se vrti po glavi, u čijoj li je sobi sad ona. Ljušti krompir i sigurno misli na to, kako se ona možda upravo pripila uz onog Poljaka, koji joj otkopčava bluzu... jeste vidjeli njenu novu bluzu, odakle joj samo? — u njenom glasu ispreplitalo se iskreno saučešće s usplahirenim tonom radoznalog ogovaranja, kojim je nekada, prilikom bridž-partija, pretresala prilike odsutnih prijateljica.

Mira je predočila lijepu, crnu glavu Lene. I Arturo ju je imao, pomisli nekom gorčinom i gotovo uvrijeđeno.

— Koliko je on stariji od nje... — ona se naglo prekine, jer se pojavio Horovic s punim kofama u objema rukama.

— Od Janija još uvijek ništa? — upitala je Mira promijenjenim tonom, samo da kaže nešto.

— Ni riječi. — Bolna sjenka prijede preko gojaznih obraza Polgarice. — A ne znam već ni sama, nije li bolje tako, otkako sam

saznala za jednog šogora, znate, zar ne? — Misli su joj se opet vratile Janiju: — U januaru je prošlo tri godine, otkako je nestao.

Na to da joj sin možda više i ne živi, ona nije pomišljala, kao što ni Mira, niti u najnemirnijim strahovanjima nije pretpostavila da je Ernest već mrtav. Živi, gipki lik Janija ukočio se u mislima majke, negdje na granici sjećanja, u nijeme i nereljefne crte zadnje fotografije, ali on *postoji*, poput grumeni zgrušane krvi, koja se jednog dana mora rastvoriti, zakolati u krvotoku ili... prouzrokovati trombozu.

Predodžba je izbljedila za te tri godine, ali upravo zato jer Polgarica ne zna kako mladić sad izgleda, Jani se za nju nije promijenio i ne može ga drugačije zamisliti nego onakvog kakav je na slici, koju svakome pokazuje. Ne može više dozvati u pamet pokrete ili boju njegova glasa, misli, koje ga traže, gube se na ulicama nepoznatih, dalekih gradova, kod bolnica, poljana, kolo-dvora, među vojnicima i logorašima; njegov lik postaje sve neodređeniji, ali pupčana vrpca sadašnjosti kojom je taj *živi* stvor vezan za roditeljsko tijelo nije prekinuta, samo je postala ponešto bezosjetna. Poslije mnogo mjeseci misao na nestalog više ne peče kao svježna rana, već boli kao što kišovitih dana podmuklo boli mjesto gdje je nekada ušla kugla u tijelo.

Ti srodnici, kojima se izgubio trag, postoje, iako njihova pojava, na našu uznemirenu konstataciju, postaje nekonkretna i hladna, da je često pokrije stvarna bliskost, prijateljski zvuk riječi i tjelesna toplina nekog drugog čovjeka.

Svaki protekli dan sa svojim doživljajima: užurbane pripreme za dežurstvo, dopisivanje s Crvenim križem. tlak pegle po košulji i titranje zalaska sunca po snijegu, briše poneku crtu sa slike dalekog muža. On postoji *negdje*, i ponekad se Miri pričinja da je njegova sudbina, i svih onih kojima se zametnuo trag, akt koji se povlači po nepoznatim uredima i ministarstvima, akt koji ekzistira, ali je zapeo uslijed ratnih prilika, pa se i ne zna u kojem li je arhivu ili referadi. Nije stiglo obavijesti, dakle niti u jednoj od tih uredskih soba (zbog raznih evakuacija i premještanja i ne znaš u kom mjestu), gdje među raznim nagomilanim papirima leži i *moj* akt, nisu još donijeli negativnu odluku, nego zaturili su ga, zaboravili na njega... i kad bude mir, kad se napravi red u kancelarijama... Na to da se i riješen akt mogao zaturiti u ratnom metežu, da negdje leži spis s primjedbom da je molba definitivno odbijena, na to Mira ne misli. Akt, o kojemu nije došlo obavijesti, negdje mora biti u postupku, naš spis čeka da ga riješe.

— Poslije Voronježa se više nije javio, — tmurno ponavlja Polgarica.

— Možete ugasiti plin, Horovicu, — bezbojnim glasom progovara Mira.

Ritmičkim udarcima gonga najavio je Radio Berominster devet sati četrdesetpet minuta, kad su završili pranje posuđa. Bi-

jeli porculanski tanjuri stajali su poslagani na stolu, Mira iscijedi krpu, odloži je na umivaonik i prskajući strese s prstiju kapljice masne vode.

Horovic se oblačio, vezivao je svoju novu crvenu kravatu (dar kantonalnog Odbora za pomoć izbjeglicama), već je bio uredno počešljan i sada su samo njegovo plavkasto, naborano lice i sitni brkovi podsjećali na umorna radnika.

— Laku noć, Horovic, doviđenja, — praštala se Mira na verandi. — Ja idem leći.

Okolo radija je sjedila grupa od dvanaest emigranata i kad ju je ugledao, Elmer ljubazno upita: — Šta je, gospođo Belan, nećete k nama? Ta hajdete, rano je još, a za četvrt sata su vijesti.

No Mira je željela spasiti se, istrgnuti iz tog nepromijenjenog trajanja emigrantskih razgovora i iščekivanja. U stvari se još ništa nije promijenilo...

— Umorna sam, idem spavati.

— Ta ostanite, sjednite još malo, — nudio joj je stolac Elmer, nevješto pokušavajući da popravi prijašnji brutalni učinak svojih riječi. — Možda je Beč već pao. Eh, danas će Hitler loše spavati, to mi možete vjerovati na riječ! I on sad sigurno sluša vijesti, — i opet je njegovo bučno veselje bilo neugodno preglasno.

— Ne, hvala, laku noć. — Stepenice drvenog stubišta zaškripale su pri dodiru njenih cipela, prošla je kroz dugački hodnik osvijetljen samo sjajem male žarulje u zidu i zaustavila se da zatvori prozor na dnu hodnika, pored svoje sobe.

Surova studen ju je prožela, dok je napipala kvake i uvukla izbočena okna. Mora da je strašno onima koji su sad pod vedrim nebom ili u nezagrijanim barakama, pomislila je Mira ulazeći u sobu.

Upalila je svijetlo, nagnula se nad Petra, koji je ravnomjerno dišući spavao na otomanu, svlačila se na brzinu, utrnula lampu i, kao da bježi, zavukla se u krevet. Zabarikadirati se pred zimom i mislima! Spavati!

Nekoliko je minuta ležala nepomično, čvrsto zaklopljenih očiju, gotovo u besvijesti. Stisnula je kapke kao da zatvara vrata ispred vanjskog svijeta i svojih misli, koje je uporno salijeću. Htjela je što prije utonuti u mračni i gluhi san zaborava.

Ali tek što je počelo blago talasanje što vuče spavača u vrtlog, jedva što je počela gubiti osjećaj tjelesnosti i utapati se u tamnoj provaliji sna, koji je dubok i topao kao materinsko krilo, kad li je odjednom u blizini grubo stao otkucati sat. Mira je razočarano otvorila oči, navukla gunj na svoja mršava ramena, vratila se u stvarnost, opažala obrise predmeta u sobi i bijele zvijezde, koje su kroz prozor gledale u nju.

Obuzeo ju je strah. Dugo se prevrtala u krevetu i kad je najzad zaspala, ni san nije smirio unezverene misli — glodare, koji pohotno grickaju po živčanim vlaknima i, pri oštrom ujeduu, katkad potegnu bezvoljni marionetski ud u kratki trzaj.

Ležala je savijena u klupko, malo nakrivljene glave, ponekad bi se ocrtao sićušni val oko nosa i očiju, i to je bilo jedino što je davalo neku osobenost njenom licu, čije su crte u snu omlohavile, te je cijelo lice postalo bezizražajno kao da je od pergamenta.

To micanje mišića lica i povremeni, u neravnomjernim razmacima vremena, trzaji noge kada bi desno stopalo golo provirilo ispod pokrivača, poput kretanja kardiografske igle bilježe čuvstva usnulog čovjeka koji je utonuo u nejasna, primitivna doživljavanja tjeskobe i panike. Dijete se muči tako bespomoćno, gledajući u mraku u odijelo, što visi na čiviluku, koje mu se pričinja prijetećom nakazom; prepušteno vlažnim dodirima vukodlaka, koji je zasjeo na njegove grudi i pritišće ga težinom zemlje što bacaju na mrtvački kovčeg. Vikalo bi i ne može, a grudve zemlje već umalo da nisu prekrile otvoreni sanduk.

Prvo se pojavio njen otac. Otac, koga su prije jedanaest godina sahranili na Mirogoju. Nije se iznenadila, promatrala ga je ravnodušno, a on se smješkao. Nosio je uniformu, bio je ćelav, a palac je zakačio o remenje mundira. Tražio je samo da mu dadu čaj. I kako ona sad da mu objasni da ne smije uzeti čaj bez dozvole gospođe Lost.

Poslije je bio mrak. Satima. Nikakvih slika nije bilo, samo kao da je njeno tijelo sve dublje uranjalo u zemljane slojeve, pomrčine, i mora da je glodari i dalje napastvuju, jer se znojila i bila iscrpena, kao prebijena.

Nakon dugih sati pojavila se karta. Geografska karta Evrope, stranica iz albuma koju je pokazivao mali... ne, to je velika školska mapa i ona, iako je već odrasla i ne polazi više školu (a Petrica će odmah doći i zatražiti i ovu mapu), ona odgovara pred njom.

Čitavi njen vidokrug zauzima ta mapa, isprijehila se pred njom i ona razabire meridijane na zelenim površinama, preko ovih protežu se mrke mrlje, koje presijecaju plave linije rijeka, tanke žilice što iskaču na isušenoj staračkoj ruci. I mnoštvo sitnih, kurzivnih natpisa, imena gradova.

Karta nepomično stoji pred njom, i Mira gleda u nju smušeno, preplašeno. U visini njene lijeve ruke — opaža — nalazi se Pariz, označen nešto većim pismenima. Pa zelene površine, granice, meridijani i mnoštvo gradova, kojih su imena štampana nečitljivim malim slovima. I odjednom, kad je pogledala malo udesno, iskrzne pred njom krupnim slovima štampano ime grada, koje začudo dosad nije opazila.

Mora da se pomakne malko unazad, da bi mogla povezati slova i pročitati ime tog mjesta — događa nam se tako ponekad da ne nalazimo neko mjesto na karti, jer je označeno *prevelikim* slovima, a mi smo nagnuti nad mapu tražili po sitnim natpisima, ili nismo sagledali ime nekog planinskog lanca, što se proteže preko čitavih meridijanskih četvorina, a tražili smo ga u osamljenim, tamnozitim i mrkim nepravilnim kolutima, što zaokružuju imena brda.

U centru Evrope, iznad krupnog, crnog znaka koncentričnih krugova, kakvim su označeni velegradovi, debelim i uspravnim slovima, mnogo većim nego imena Pariza ili Rima, piše AUSCHWITZ.

Zlokobno se proteže to ime, presijecajući dva meridijana. Kao nokat velika verzal-slova isticala su na mapi najveći evropski grad, mjesto sa četiri milijuna mrtvih stanovnika, — glavni grad Evrope.

Nepomični prizor karte djeluje na Miru poput potresa prilikom željezničke katastrofe, udarac pri kojem svijest, još u posljednjem trenutku, lucidno shvaća da je sad sve svršeno. No ona ne gubi svijest, samo se ukružuje od nekog ledenog milovanja, htjela bi pobjeći, ali ne može. Gleda u kartu i saosjeća da joj se neko okrutno i pakosno narugao.

Uzaludno su, dakle, bile nade, sućutna zavaravanja... Aušvic postoji... u stvarnosti, na karti.

Natpis *Auschwitz* i krupni koncentrični krugovi, veći i od najvećih kružnih oznaka evropskih metropola, izrasli su potajno na karti, stvorili su se, preko noći, tu na sredini Poljske.

Mira zna, jasno joj je, da se tu potkrala neka omaška, nešto su izmijenili usprkos svim naučnim propisima. Između zelenih površina i mrkih polja Karpata, ne bi trebalo biti na mapi tih ogromnih koncentričnih krugova i velikim slovima pisanog imena, i nije ga bilo kad su geografi obilježavali gradove, i jučer još, kad je spremala zadaću, nije ga bilo, sjeća se pouzdano, ali ono je ipak tu, nasilno se stvorilo, poput otekline raka među zdravim stanicama. I opet se neko iza njenih leđa smeje: sve smo prevarili, nitko za Aušvic nije znao — pa zaboga, to je Elmerov glas — na tom skrivenom mjestu, na toj ogromnoj, modernoj klaonici, ograđenoj močvarama i žičanim preprekama, godinama smo uništavali one koji su transportima deportiraca pristizali iz cijele Evrope. Čim bi kompozicija, upućena za glavni grad, prešla granicu okupirane Poljske, nestala bi, kao da ju je zemlja progutala, iza nje se zatvarala rampa vojne cenzure i SS-patrola.

Nitko nije poznao tu kartu i nije znao za glavni grad, samo ti znaš i moraš sad umrijeti, da ne odaješ tajnu, gledaj, gledaj u kartu (zašto joj se Elmer tako nesmiljeno ruga?), gledaj samo kolika su slova.

Plava mora, krivudave crvene linije granica, sitno štampana imena gradova, žilice rijeka, ravnice, a na sredini *Auschwitz*.

Ovako ponekad djeluje čitulja neopozivom objektivnošću svoje obavijesti. Po sebi obična tiskanica (i jučer još uopšte nije postojala, a sad se stvorila tu, prikucana na vrata), no ništa na svijetu ne umije tako neumoljivo i granitnom težinom *stvarnosti* izraziti ono: tako je i nikako drugačije. Dogodilo se, to je činjenica, i kad ožalošćeni u polusnu za trenutak zaboravi na mrtvacu u drugoj sobi, ta ga tiskanica brutalno vraća u realnost, hladna obavijest što pretvara u zbilju najgora strahovanja koja je čovjek podsvijesno

odbijao od sebe, kidajući svojom granitnom masom, kao paučinu, nestvarne tanke tkanine nada i iluzija.

Samo se pored mrtvačkog sanduka može osjetiti ovaj pritisak objektivnosti proste istine, tako intenzivno spoznati stvarnost onog što *jeste*, činjenicu da je tijelo u sanduku *mrtvo*, zauvijek mrtvo, i odnijet će ga na groblje, neće ga više biti među nama i ništa se ne da više učiniti, i sva gibanja, misli, čuvstva, samoobrane, osvijetljene osamljene svijetom kraj odra, zamiru pored te proste istine *nema ga*, i jaz između mrtvacu zatvorenog u sanduk i živog čovjeka, koji tuguje i *saznaje* kraj odra pokrivenog crnom čohom, postaje iz časa u čas sve dublji i neopoziviji.

Pariz... (naš san, mili, da jednom odemo u Pariz nije se ostvario), žute poljane i crvene vene željezničkih putova... malo dalje Berlin, pa izduljena janjeća glava Skandinavije, pogled lunja po gradovima Srednje Evrope, kružići... Prag... Varšava... planine i meridijani, pa... — gle, nema ga više, tog krupnog natpisa, za trenutak su nestali vukodlaci, bila je samo utvara, gruba, prostačka šala... i spavač neće da zamijeti velika slova AUSCHWITZ; ali ne... tu je, na sredini karte ispriječio se natpis AUSCHWITZ, mora davi usnulo tijelo, nikakvih drugih slika nema, samo mapa, nepomična karta Evrope, ali u znoju što je oblijeva struji strah žena, koje u redu, gole čekaju da im vade jajnike i u trzajima noge probija samrtna jeza logoraša u času prije smaknuća, znoj je preplavljuje kao voda utopljenika, davi...

Oblivena tim hladnim znojem budi se Mira. Otvara oči i rukom briše kapljice i mlazove sa čela, usana i grudi. Baca pokrivač (težak poput granitnog bloka), sa sebe, ustaje, pali lampu i sjeda za stol. Sve je u sobi na svom mjestu, njena haljina leži na stolcu, gdje ju je bacila, Petar spava okrenut prema zidu, na ormariću leži otvorena knjiga. Smušene glave upija sliku *ove* stvarnosti u sebe. Hladno je. Još je noć, valjda ni sat nije prošao, samo pahuljice snijega padaju, svijetle u mraku.

Na hodniku lupetaju nečije papuče. Jedan-dva, jedan-dva. To se sad valjda Lena vraća u svoju sobu.

Mira drhti, no za trenutak popušta tjeskoba... ta ništa se zapravo još nije dogodilo, ali onda se prisjeća: možda samo ona ne zna, masovno su uništavali logoraše u Aušvicu, čitave transporte, i u hladnoj, nijemoj sobi opet sve postaje mučnije i žalosnije. Ovo je stvarnost — hotelska soba, Petrica, ona... a Ernesta nema, ništa o njemu ne zna... bio je u Aušvicu, glavnom gradu Evrope, opet iskrsavaju pred njom koncentrični krugovi i ogroman napis na mapi. Snježne planine, Lena na hodniku, emigrantska iščekivanja, da, to je ono *ovdje*, to i ništa drugo, a između tog izbjegličkog hotela i daleke, umrtvljene figure muža kome se izgubio trag pružaju se blatnjavi prostori, fronte, mrtvaci, kolodvori, nepoznanice

gradova-logora po karti Evrope, rake i cenzura, neizvjesnost, sjene, vukodlaci misli.

Udovica. Strano, tuđe, ali prijeteći stvarno pripija se ta riječ uz nju. Kao neki sablasni vjesnik stvarnosti *mira*.

Gužvujući pokidani rubac među prstima, grca od suza kao nemoćno zlostavljeno dijete i drhti u samoći hotelske sobe, snijega, što pada, i bijelih, neutralnih, švicarskih zvijezda nad Alpama.